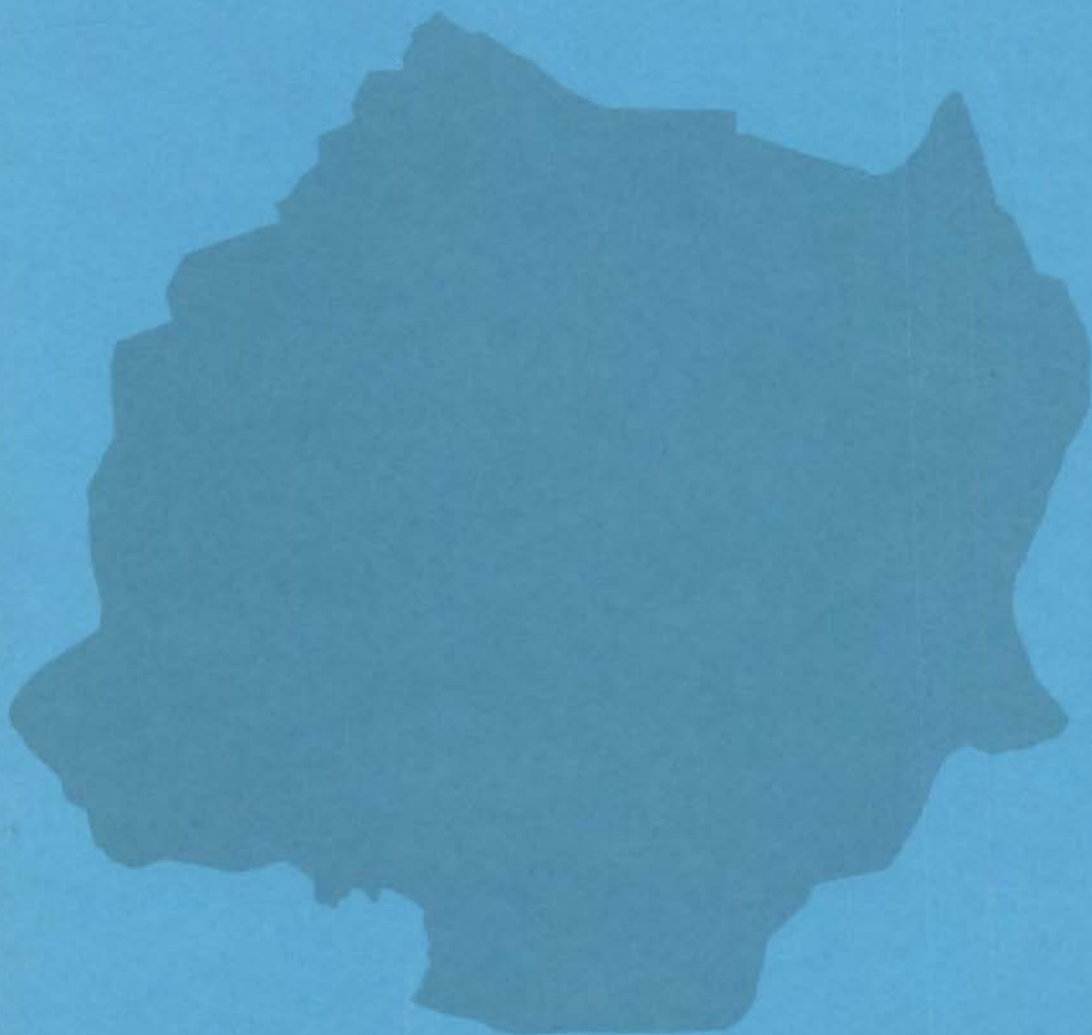

't inschrien

twintigste jaargang nr. 4, oktober 1988 kwartaaluitgave

Nog een goederenregister van de graaf van Dahl

Dit jaar is het 800 jaar geleden dat kape-
laan Everardus voor zijn heer Henricus,
graaf van Dahl en diens vrouw Regenwice
van Diepenheim een overzicht van hun
goederenbezit opstelde. Deze lijst is in af-
schrift, met toevoegingen uit later tijd, be-
waard gebleven en geniet alom
bekendheid¹⁾.

E bestaan echter nog een tweetal andere
registers van dezelfde graven uit later tijd
die vrijwel onbekend zijn gebleven. Een
ervan is al aan het eind van de vorige
eeuw in druk uitgegeven, de ander bleef
verscholen in de archieven, slechts bestu-
deerd door een enkeling, hoewel zij in be-
lang het goederenregister uit 1188 even-
aart. Hieronder wil ik over deze twee goe-
derenlijsten, met name over de
laatstgenoemde, enig licht doen schijnen.
Ten eerste de lijst die door de toenmalige
rijksarchivaris in Overijssel, J.I. van Door-
ninck, naar het origineel werd uitgegeven
in de serie Bijdragen tot de geschiedenis
van Overijssel²⁾. Het origineel bevindt zich
in het archief van de bisschoppen van
Utrecht in een verzameling losse blaadjes
perkament, waartussen zich voor het over-
ige vooral rechterlijke stukken bevinden³⁾.
Deze lijst dateert uit 1324, toen de net
aangetreden graaf van Dahl, Willem van
Boxtel, op zijn hof te Dahl zijn dienst- en
leenmannen, die hem toen waarschijnlijk
leenhulde hebben betuigd, opnieuw met
hun goederen beleende. De vorige graaf
van Dahl, Otto van Tecklenburg en zijn
vrouw, erfdochter Kunegunde van Dahl,
waren namelijk in 1322/1323 gescheiden,
waarmee Otto ook zijn heerschappij over
Diepenheim en Dahl verloor. Kunegunde
is kort daarna met Willem van Boxtel her-
trouwd, waardoor laatstgenoemde zich
heer van Diepenheim en graaf van Dahl
kon noemen⁴⁾.

Het leenregister noemt een veertigtal leen-

mannen met hun leengoederen. Het zijn, op één uitzondering na, goederen die direct in de omgeving van de hof Dahl in Westfalen gelegen waren. Alleen de hof te Enter in het Kerspel Rijssen, waarmee Egbert van Metelen beleend werd⁵⁾, valt hierbuiten, maar dit zal wel debet zijn aan het feit dat de belangen en goederen van Egbert vooral in Westfalen lagen⁶⁾ en zijn contacten met de graaf van Dahl daarom via de hof te Dahl verliepen. Aan te nemen valt dat graaf Willem van Boxtel omstreeks diezelfde tijd op zijn kasteel te Diepenheim ook zijn leenmannen in Twente en Gelderland zal hebben beleend, maar hiervan is, voorzover bekend, geen lijst van overgeleverd.

Ook het tweede register wordt bewaard in het archief van de bisschoppen van Utrecht, ingebonden voorin in het leenboek van bisschop Rudolf van Diepholt voor het overzicht over de jaren 1433-1455⁷⁾.

Ook van deze lijst heeft Van Doorninck een afschrift vervaardigd, dat zich in het Rijksarchief in Overijssel bevindt⁸⁾. Tot een uitgave ervan is hij niet gekomen. Later vinden we de lijst kort vermeld in de Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht van de hand van Muller⁹⁾. Ook de Twentse historicus Snuif heeft van de lijst notie genomen en er voor zijn studies gebruik van gemaakt¹¹⁾. Een laatste keer wordt de lijst genoemd door Maris in haar repertorium op de Nederstichtse leenacten¹²⁾. Dan blijft het weer lange tijd stil, totdat in het begin van de jaren zeventig de Heer L.H.M. Olde Meierink het register 'herontdekt' in het Utrechtse Rijksarchief. Samen met ondergetekende wordt er nu een tekstuitgave voorbereid.

Het register omvat een vijftal folio's (tien bladzijden). Het papier waarop het geschreven is, is zeer sterk beschadigd en voor bijna de helft verdwenen door waterschade of ongediertevraat. Ook zijn de bladzijden in de vorige eeuw met reagentia bewerkt, wat de tekst er evenmin beter op heeft doen worden.

Het grote belang van deze nieuwe lijst ligt

in het feit dat het een overzicht geeft van alle leenmannen van de graaf en hun leengoederen op een bepaald moment. Het verschil met de lijst van 1188 is dat deze een overzicht geeft van alle bezittingen en inkomsten van de graaf (evenals de leengoederen) zonder aan te geven aan wie de graaf deze goederen had uitgegeven.

Als opschrift draagt de lijst de tekst 'Copia rotuli vazallorum et feodalium bonarum (...)'¹³⁾ quem comitatum pronune obtinet Dominus Trai (...)', wat vertaald luidt: 'Afschrift van de rol van vazallen en leengoederen, (...) welke graafschap de bisschop van Utrecht thans in bezit heeft'. Deze regels staan los van de rest en zijn in kleiner schrift geschreven. De eigenlijke tekst begint met de woorden: 'Hec est proprietatis bonorum comitum de Dale (...) homagio et jure ministeriali sicut vassa (...) eorum comitum infeodati'. De vertaling van deze regels levert, door de ontbrekende delen, moeilijkheden op. Ik vertaal het als: 'Dit is het goederenbezit van de graven van Dale, zoals de vazallen van die graven er door leenhulde en naar dienstmansrecht mee beleend zijn'.

Hieruit blijkt dat de tekst na de aankoop van de heerlijkheid Diepenheim door de bisschop van Utrecht in 1331 door diens administratie is opgenomen in het archief, maar dat het gaat om een ouder leenregister dat door of namens de graven van Dahl is opgesteld.

Het register geeft de toestand op één bepaald moment weer daar er geen doorhalingen of veranderingen in de namen voorkomen en alle leengoederen slechts eenmaal vermeld worden. De exacte datering van het stuk wordt niet in de tekst vermeld, maar we kunnen het tijdstip van vervaardigen benaderen aan de hand van gegevens die in het register voorkomen of juist ontbreken.

Zo wordt in het register de belening vermeld van Henricus van Metelen met de hof te Enter. Uit een oorkonde van 14 april 1296 weten we dat Henricus toen deze hof aan de graaf van Dahl in eigendom

heeft overgedragen in ruil voor een goed in Billerbeck in Westfalen¹⁴). Dit betekent dat de lijst pas na deze datum vervaardigd kan zijn.

Als uiterste datum van ontstaan kan het jaar 1311 gelden, wanneer op 6 mei de gebroeders Henricus, Albertus en Conradus Tagge met hun zusters Mechteldis en Nycele een borgleen te Nienborg bij Heek i.W. met daarbij de hof Kageldink aan graaf Henricus van Dahl verkopen¹⁵). Dit bezit komt niet voor in het leenregister, zodat het voor die datum opgesteld moet zijn.

Globaal kunnen we dus zeggen dat het register tussen april 1296 en mei 1311 vervaardigd moet zijn. Deze datering kan echter nog verder aangeschaft worden. Immers, een herbelening van **alle** leenmannen vond alleen dan plaats, wanneer er een nieuwe leenheer aantrad, zoals dat ook in 1324 het geval was. Een analoge situatie is ons bekend van de heren van Steinfurt. Ook zij lieten bij het aantreden van een nieuwe heer een leendag houden, waarop alle leenmannen trouw zwoeren aan de nieuwe leenheer en in ruil daarvoor opnieuw met hun goederen werden beleend. En ook hier werden van deze leendagen registers aangelegd, die ook bewaard zijn gebleven¹⁶). Willen we dus de datering 1296-1311 nauwkeuriger stellen, dan is het zaak naar de regeringswisselingen in deze periode te kijken.

Allereerst¹⁷) treedt in deze periode Willem van Dahl als graaf op. Hij wordt als zodanig genoemd van 1292 tot 1304. Hij sterft op 21 maart 1306. Van 1305 tot 1316 komt Hendrik van Dahl, de broer van Willem, als graaf voor.

In aanmerking komt dus alleen de overgang van het grafelijk bestuur van Willem op Hendrik van Dahl. Hoe deze overgang precies verlopen is, is onduidelijk. Immers, als de ons overgeleverde dateringen kloppen, trad Hendrik reeds als graaf op toen zijn broer nog leefde. Te denken valt dan aan een vrijwillig terugtreden van Willem wegens ernstige ziekte. Hoe dat ook zij, het leenregister moet dus in de periode

1304-1306 vervaardigd zijn, direct na het aftreden van graaf Willem of na diens dood. Een ander argument voor een ontstaan in deze periode kan mogelijk gevonden worden in de aanhef van het register, waar immers gesproken wordt van 'het goederenbezit van de **graven** van Dale'. Dit wekt bevreemding, daar in het register van 1324 en ook in de aanhef van de goederenlijst van 1188 de op die momenten fungerende graven gewoon met naam genoemd worden. Mogelijk is dat de situatie bij het vervaardigen van het leenregister onduidelijk was. Immers, toen graaf Willem stierf, was diens enige dochter en erfgename, Kunegunde, nog een kind¹⁸). Weliswaar leefde Willem's vrouw Richarda toen mogelijk nog, maar zij zal als vrouw het grafelijk bestuur waarschijnlijk niet hebben kunnen voortzetten. Hendrik's bewind zal dan ook een interim-karakter gehad hebben, waarbij hij als voogd voor Kunegunde optrad, totdat zij in 1316 met Otto van Tecklenburg huwde, die daarmee tevens graaf van Dahl werd.¹⁹) Hendrik als interim-regent wint aan waarschijnlijkheid, als we zien dat hij ook na zijn aanvaarding van het grafelijk ambt geestelijke bleef. Zo was hij thesaurier bij het domkapittel te Bremen en proost van Deventer. Hierdoor moest de graafschap na zijn dood wel terugvallen op de dochter van zijn broer Willem, Kunegunde. De oppervlakkige aanduiding 'de graven van Dale' zou dus goed passen voor het zojuist geschetste beeld van Hendrik als zaakwaarnemer.

Alvorens verder in te gaan op de inhoud van het leenregister, kom ik nog kort terug op de goederenlijst van 1188.

Reeds Phillippi wees erop dat de tekst, zoals die ons is overgeleverd, eerst uit later tijd dateert, blijkens het erin voorkomen van goederen die de graven van Dahl pas na 1188 verwierven. Hij dateerde het stuk in de 13e eeuw²⁰). Slichter van Bath²¹) ging verder en noemde ook de 14e eeuw nog als mogelijkheid. Deze datering, dus de datum van de eindredactie van het stuk, kan scherper gesteld worden en

blijkt ongeveer samen te vallen met die van het leenregister van \pm 1305. Ook in het goederenregister van 1188 komt namelijk de in 1296 aangekochte hof te Enter voor en ook in dit stuk ontbreekt het in 1311 aangekochte borgleen te Nienborg met de hof Kageldink. De overeenkomst in tijd wordt des te duidelijker als we een passage in het register van 1188²²⁾ vergelijken met een passage in het leenregister van \pm 1305:

1188: Item Hermannus de Harden tenet curiam Harden et duos domos, item Henricus Rost et Lubertus tenent Rensenchove; item decima in Dodorpe.

Item Otto de Sendene tenet Lippendorpe; Item Jordanus de Asscheberghe domum Hinctorpe; item domus Virlinc.

Item Gherardus de Ulffen mansum situm in Zulzen.

\pm 1305: Item Hermannus de Harden curiam Hardensem (...)

Item Henricus Rost et Lubbertus tenent Rensent (...)

Item Otto de Sendene tenet Lippendorpe (...)

Item Jordanus de Asschenberghe domum H (...) pe

Item Gherardus de Ulffen mansum scitum in Zulze

De overeenkomst in namen en in redactie is te opvallend om toevallig te zijn. Omdat de aangehaalde passage uit de lijst van 1188 de enige is die zo nauw op het leenregister van \pm 1305 aansluit, is het aannemelijk dat dit register ook gebruikt is bij het vervaardigen van het goederenregister van '1188' en niet andersom.

Gedachten over de ontstaansreden van de lijst van '1188' dienen zich, in het licht van zijn datering, aan, maar blijven speculatief. Wilde men voorkomen dat de graafschap, die toch al geen bestuurlijk-territoriale eenheid vormde, uiteen zou vallen en leenmannen zich tijdens het overgangsbeleid van graaf Hendrik met hun leengoederen aan het grafelijke gezag zouden onttrekken? Speelde het register een rol

bij onderhandelingen tussen de familieleden van graaf Willem over ieders deel in diens erfenis?²³⁾ Werd het aangelegd om te dienen bij de besprekingen tussen het huis Dahl en dat van Tecklenburg over het huwelijk tussen Kunegunde en Otto van Tecklenburg, met name over de huwelijksvoorwaarden, zoals de grootte van de bruidschat? Het huwelijk tussen edelen was in die tijd immers een politieke handeling en werd al ruim van te voren voorbereid.

Ik wil er alleen op wijzen dat de goederenlijst met een duidelijk vooropgezet doel kan zijn geschreven.

Nu terug naar het leenregister van ca 1305. Philippus wees er al op dat het uitgebreide bezit van de graven van Dahl min of meer in groepen is te verdelen. Een aantal van die groepen vertegenwoordigt de bruidschat of erfenis die de bruid bij het huwelijk met een graaf van Dahl inbracht. De uitgebreide bezittingen in het bisdom Osnabrück werden bijvoorbeeld verkregen door het huwelijk van Gerard van Dahl in de twaalfde eeuw met Hedwig van Ravensberg en Regenwice van Diepenheim bracht bij haar huwelijk met Hendrik van Dahl de heerlijkheid Diepenheim, met goederen in Twente en Gelderland, in.

De identificatie van de verschillende goederen die in het register van 1188 genoemd worden levert vaak moeilijkheden op, omdat bij een groot aantal namen van boerderijen geen verdere plaatsbepaling vermeld wordt. Het leenregister van \pm 1305 biedt echter de mogelijkheid om de bezittingen nauwkeuriger te lokaliseren, omdat behalve via de naam van het erf nu ook via de naam van de leenman vermeldingen van een erf in oudere en jongere bronnen met het betreffende leengoed geïdentificeerd kunnen worden. Het omgekeerde gaat echter ook op: door de goederen door de tijd te volgen, worden we ingelicht over de genealogie van bepaalde families. In Twente bekende geslachten die in het leenregister voorkomen zijn, om er een aantal te noemen,

Van Bermetlo, Van Bevervoorde, Van Delden, Van Thije, Van Warmelo en Van Zebelingen.

Zoals boven al is gezegd, is het register sterk beschadigd. Er ontbreken vaak zinsdelen. Doordat meerdere leengoederen vaak één complex vormden dat in zijn geheel aan een leenman werd uitgegeven, en als zodanig vaker voorkomt, is dit probleem te ondervangen. Een voorbeeld:

ca 1305 Item Henricus de Hoppinghe tenet
 jure castrensi (...)
 domum apud molam Kemmerincmolam (...)
 dymidium mansus apud Enschede domus (...)
 et Bele et agros apud Delden et campum (...)
 '1188' pistoris pro antique pensione (...)
 Item domus Wilhelming, idem Nova domus, item domus apud molam Kemmerinc, item domus

Ostenvelde, item medius mansas apud Enschede, item pensio domus Rewaarding, item quidam agri apud Delden²⁴⁾.

Later, ± 1382, blijkt het goed Rewerdinc in het kerspel Geesteren in de buerschap Bele te liggen²⁵⁾, wat uit het voorkomen van Bele in de tekst van ca 1305, tussen de halve hoeve bij Enschede en de akker bij Delden, waar het Rewerdinc ook in de lijst van 1188 genoemd wordt, verwacht kon worden. Deze boerderij komt in 1382 los van de overige goederen voor, die nog steeds als een groep verleend worden en in 1384 omschreven worden als: 'tguet te Wilmync, dat Nyehues ende Kiemeringmoele, gelegen in den kerspel van Delden ende in der buerscap van Bentlo, tguet te Wiesseling ende die halve hoeve gelegen in den kerspel van Enschede²⁶⁾. Het erve Wiesseling is blijken een bele-

ning van een jaar later, hetzelfde, als wat in '1188' domus Ostenvelde genoemd wordt²⁷.

Vanaf ± 1382 begint de leenadministratie van de bisschop en zijn de leenmannen met hun goederen verder goed te volgen in de bisschoppelijke leenregisters. Voor de jaren tussen 1305 en 1382 zijn er slechts een aantal losse leenakten bekend. Dit waren de bewijsstukken die de leenman na zijn belening meekreeg. Deze beleningsoorkonden zijn over vele archieven in Nederland en Duitsland verspreid geraakt. Een belangrijk deel van het onderzoek ter voorbereiding van de uitgave van het leenregister bestaat dan ook uit het zoveel mogelijk opsporen van deze leenakten, ook om een ander probleem op te lossen: bij de aankoop van de heerlijkheid Diepenheim verwierf de bisschop van Utrecht niet het gehele goederenbezit van de graven van Dahl en het is nog steeds onduidelijk wat er precies met de overige bezittingen gebeurde.

D. Bente

Noten

1. F. Philippi en W.A.F. Bannier, 'Das Güterverzeichniß Graf Heinrichs von Dale (1188)', in: Bijdragen en mededeelingen van het historisch genootschap, gevestigd te Utrecht, 25 (1904), pp. 365-443.
2. J.I. van Doorninck, Dalensche leengoederen, in: J.I. van Doorninck en J. Nanninga Uitterdijk, Bijdragen tot de geschiedenis van Overijssel, dl. 10 (Zwolle 1890), pp. 89-92.
3. R.A.U., arch. biss. Utr., nr. 207
4. J. Prinz, Das Tecklenburger Dienstmannesrecht, das wiedergefundene Original und seine Vorgeschichte, in: Westfälische Forschungen 3 (1940) pp. 156-182, met name pp. 160-165.
5. Van Doorninck, a.w., p. 90.
6. Zo wordt Henricus van Metelen, die samen met zijn zoon Egbert in 1296 de hof te Enter aan graaf Willem van Dahl overdraagt in deze oorkonde genoemd als borgman van de graaf van Steinfurt. G.J. ter Kuile, Oorkondenboek van Overijssel, dl. II nr. 463.
7. R.A.U., arch. biss. Utr., nr. 274.
8. R.A.O., catalogus van afschriften uit het archief der bisschoppen van Utrecht, nr. 20 pp. 1-11.
9. S. Muller Ezn, Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht (722-1528) (Utrecht 1917), nr. 740.
11. C.J. Snuij, Verzamelde bijdragen tot de geschiedenis van Twente, (Amsterdam 1930), p. 12.

Uit Twickel's keuken

Tot besluit van deze serie volgen hieronder een aantal 'inmaak' recepten.

Oost Indische kars

Zet men één uur in zout water, dan laat men ze uitlekken en doet er kokende azijn op.

Dragon

Afgeplukt van de steelen in een Keulsche pot gedaan met wat peper een weinig zout en koude wijn-azijn daarop gegoten, een leife daarop tegen het drijven.

Augurkjes in 't zuur

Schoon gewaschen met een doek gedroogd, in een Keulsche pot gelegd met wat foelie, peper, venkel, laurier en schijfjes mierikswortel, een weinig zout, gekookte wijnazijn kokend erop gedaan, en voorloopig met een blaas of leeren lap toegebonden.

Morellenbrandwijn

Morellen, de stelen afgeknipt schoon waschen, 2 lepels suiker op den bodem van een flesch, dan aangevuld met morellen zoo stijf als men kan, dan verder met suiker sterk aangevuld en met beste brandwijn verder volgegaten. 3 dagen met een losse kurk in de zon laten trekken.

12. A.J. Maris, Repertorium op de Stichtse leenprotocollen uit het landsheerlijke tijdvak I. De Nederstichtse leenacten (1394-1581) (Den Haag 1956), p. 240.
13. (...) geeft aan dat tekst verdwenen is.
14. Zie noot 6.
15. Ter Kuile, O.B.O. dl. III, nr. 589.
16. K.G. Döhmman, 'Das älteste Lehenbuch der Herrschaft Steinfurt 1280-1439', in: Beiträge zur geschichte der Stadt und Grafschaft Steinfurt III, Münster 1908.
17. Voor overzicht van vermeldingen zie Philippi, a.w
18. J. Prinz, a.w. p. 162.
19. Idem.
20. Philippi, a.w.
21. Slicher van Bath, mensch en land in de Middeleeuwen, dl. I p. 221.
22. Philippi, a.w., nrs. 183-188a.
23. Naast Willem's vrouw, dochter en broer waren er nog drie zusters van hem over. Philippi, a.w.
24. Philippi, a.w., nrs. 527-533.
25. S. Muller Ezn, De registers en tekeningen van het bisdom Utrecht 1325-1338, p. 762.
26. Idem, p. 785.
27. Idem, p. 790.

Veranderingen in het Rijksmuseum Twenthe

Het Rijksmuseum Twenthe zal vanaf begin oktober onderworpen worden aan een grondige opknapbeurt. Om dit alles voor te bereiden is men in het museum al in augustus begonnen de zalen één voor één te ontruimen, om de museumvoorwerpen zorgvuldig en systematisch gedurende die tijd in de depots te kunnen opslaan. Deze renovatie, waarvoor het besluit nogal snel moest worden genomen, in verband met het vrij plotseling toekennen van de noodzakelijke subsidies, kan niet ten koste gaan van de tentoonstellingen, die natuurlijk al langer geleden zijn geregeld en waarvoor afspraken zijn gemaakt met derden. Vandaar, dat een zeer nauwkeurige planning moest worden gemaakt om alle zalen onder handen te nemen terwijl het tentoonstellingsprogramma gewoon door gaat. Alleen in de maand november zal het museum gesloten zijn: dit in verband met de zeer arbeidsintensieve voorbereiding van de tentoonstelling 'De Laatste Gang', die op 9 december zal worden geopend.

Wat gaat de renovatie nu inhouden? Allereerst is het een opknapbeurt, met name van het schilderwerk. Alle zalen worden opnieuw geverfd, ook de lichtkappen en de plafonds. Het inmiddels sterk vervuilde en versleten tapijt wordt vervangen door een eenvoudig parket, gemakkelijk te onderhouden, bij ongelukjes plaatselijk te herstellen en naar onze mening goed passend in de museale ruimten. De zwart-wittegels, de vloer in de Gotische zaal en het parket dat er al ligt, worden niet vervangen, alleen opgeknapt.

Als alles klaar is, zal het museum opnieuw worden ingericht. Zoals de situatie nu is zijn er twee grote problemen: er is geen aparte tentoonstellingsruimte én er is geen eigen afdeling moderne kunst, terwijl het museum al twintig jaren moderne kunst

verzamelt.

De tentoonstellingsruimte zou natuurlijk moeten komen op de tweede (kleine) binnenplaats, zoals de plannen er al jaren liggen. Het museum zal zich zeer inspannen om na de renovatie ook dit voornemen uitgevoerd te krijgen maar dat zal nog wel enige tijd en moeite vergen, omdat het een bijzonder kostbare aangelegenheid betreft. In afwachting ervan zullen we het moeten doen met de ruimte die er nu is. Er is dus grote behoefte aan zalen, waar de wisselende tentoonstellingen kunnen plaatsvinden. Op het ogenblik is de praktijk zo, dat de zalen waar de moderne kunst zou moeten hangen, worden ontruimd zodra er een tentoonstelling wordt ingericht. Dit heeft twee grote bezwaren: de moderne collectie kan bijna nooit worden getoond en verkeert het grootste deel van de tijd in depot terwijl het voortdurend gesjouw met de schilderijen, de korte periodes dat ze kunnen hangen, op de duur heel slecht is voor het materiaal.

De oplossing hiervan is, de ruimten die toch al vrijwel voortdurend voor tentoonstellingen worden benut, nl. de achterste carré rond de tweede binnenplaats, voorlopig maar deze bestemming te laten behouden en voor de moderne kunst een andere plaats aan te wijzen. Onvermijdelijk moet deze worden gezocht in de ruimten van de oude kunst en de cultuurhistorie (= Oudheidkamer). Een algehele interne verhuizing is hiervan het gevolg. Voor een deel kunnen de bovengenoemde collecties gecombineerd worden: tussen schilderijen kan heel goed een meubel staan: een klok, een mooie kast, een tafel of ook een vitrine met aardewerk. Zo'n wat meer gevarieerde opstelling zal het best tot zijn recht komen in de ruimten waar nu de verzamelingen van de Oudheidkamer staan opgesteld. Er zal zoveel mogelijk worden gestreefd naar harmonie van zaal en inhoud, dus kerkelijke kunst in de Gotische of 'kerk'-zaal, 17e-eeuwse kunst en kunstnijverheid in de zaal met de zwart-witte, pseudo 17e-eeuwse tegels. Zodoende zal een deel van de Oudheidkamercollectie goed kunnen worden gecombi-

neerd met de museumcollectie.

In de galerij rondom de eerste (grote) binnenplaats zal een opstelling komen rond het thema 'wonen en in Twente' o.i.d., van vroegste tijden tot het begin van deze eeuw, beginnend met een archeologische presentatie, zonder afgebakende grens onvergaand naar latere tijd en uitlopend op het lösse hoes. De tegelcollectie zal, in een keuze uit het totaal, meer worden behandeld als onderdeel van de 'wooncultuur'. De doorgang van de galerij naar het trappenhuis zal worden opengemaakt zodat een gemakkelijke doorgang ontstaat naar de bovenverdieping (aan een lift wordt 'gewerkt', maar dat zal nog wel wat tijd in beslag nemen). In een deel van die bovenverdieping zal weer een opstelling komen van voorwerpen uit de collecties van de Oudheidkamer, deels in vaste expositie (en wat heet 'vast'...), deels zo mogelijk in wat sneller wisselende thema-exposities. De achterliggende reden voor deze keuze is drieledig:

- door een snellere wisseling kan ruimteverlies worden opgevangen
- snellere verandering in het tentoongestelde maakt een frekwenter bezoek de moeite waard
- voorwerpen die bij een vaste presentatie altijd een beetje uit de boot vielen en uit zicht bleven, kunnen nu ook eens uit het depot tevoorschijn komen

Natuurlijk moet de praktijk uitwijzen, of dit nieuwe concept bevalt - dat geldt zowel voor het publiek als voor de museumstaf. Maar het aantrekkelijke van de renovatie is, dat nu alle museumzalen in gelijke mate te benutten zijn; het geheel wordt beweeglijk en flexibel, zodat we naar wens kunnen veranderen en herinrichten, alles met de bedoeling, een zo mooi en afwisselend mogelijk museum te maken, waarin mensen met uiteenlopende belangstelling, jong en oud, geïnteresseerd in moderne kunst, oude kunst of geschiedenis, gelijkelijk aan hun trekken kunnen komen.

D.A.S. Cannegieter

Bibliotheek Oudheidkamer 'Twente'

In onze haastige tijd loopt u snel aan iets voorbij. Dat zou bijvoorbeeld de bibliotheek van de Oudheidkamer Twente kunnen zijn. Als lid van deze vereniging kunt u gebruik maken van onze bibliotheek. Hier vindt u een schat aan culturele en historische informatie. Om u een indruk te geven van wat deze bibliotheek bevat volgt hier een kort overzicht:

De collectie is ingedeeld in de volgende hoofdrubrieken:

- A. Algemene werken (boek- en bibliotheekwezen, woordenboeken)
- B. Godsdienst (o.a. kerkgeschiedenis, protestantisme, doopsgezinden)
- C. Recht (vnl. Oud-Vaderlands Recht)
- D. Aardrijkskunde, geschiedenis, kennis van land en volk (o.a. reizen, genealogie, tijdperken, atlasen)
- E. Folklore (o.a. volksgeloof, kleding, mythen en legenden)
- F. Kunst (o.a. kunstgeschiedenis, bouwkunst, beeldende kunst, munt en penningkunde)
- G. Taal- en letterkunde (o.a. werken in het Nederlands, Oost- en Noordnederlandse dialecten, Friese taal, Hoogduits, Westfaalse dialecten.)
- V. Varia (o.a. economie, maatschappelijk leven, industrie, natuurbescherming, sport.)

Rubriek D. bevat o.a. werken over de geschiedenis en aardrijkskunde van Nederland, gewestelijke en plaatselijke geschiedenis van Nederland (vnl. de provincies Groningen, Friesland, Drente, Overijssel en de Achterhoek van Gelderland. Daarnaast bevat deze rubriek werken over de geschiedenis van Duitsland (Algemeen), gewestelijke en plaatselijke geschiedenis van Duitsland. Deze rubriek beperkt zich niet alleen tot boeken over Nederland en Duitsland.

Wandel gerust eens binnen en overtuig u zelf van deze waardevolle collectie. Boeken zijn geduldig en lopen niet weg. Vrijdag is onze vaste uitleendag 09.00-12.00 en 13.30-17.00 uur.

De bibliotheek van de vereniging Oudheidkamer Twente is gevestigd in het Rijksmuseum Twente, Laandersingel 129, 7514 BP Enschede.

Zoekt u iets speciaals dan is het aan te raden eerst telefonisch of schriftelijk contact op te nemen met ondergetekende. Dit vergemakkelijk het opzoeken en spaart tijd. Bellen is ook mogelijk op donderdag, tel. 053-358675.

Yantine Rijpma.

Castrum Dahl

Over het kasteel Dahl, van waaruit in 1188 het Goederenregister van de gelijknamige graaf zou zijn opgeschreven, zijn in Nederland vrij weinig publicaties verschenen. Eigenlijk hebben Racer (1782) en Philippi c.s. (1904) de beide belangrijkste bijdragen aan onze kennis geleverd binnen onze grenzen^{1 en 2)}.

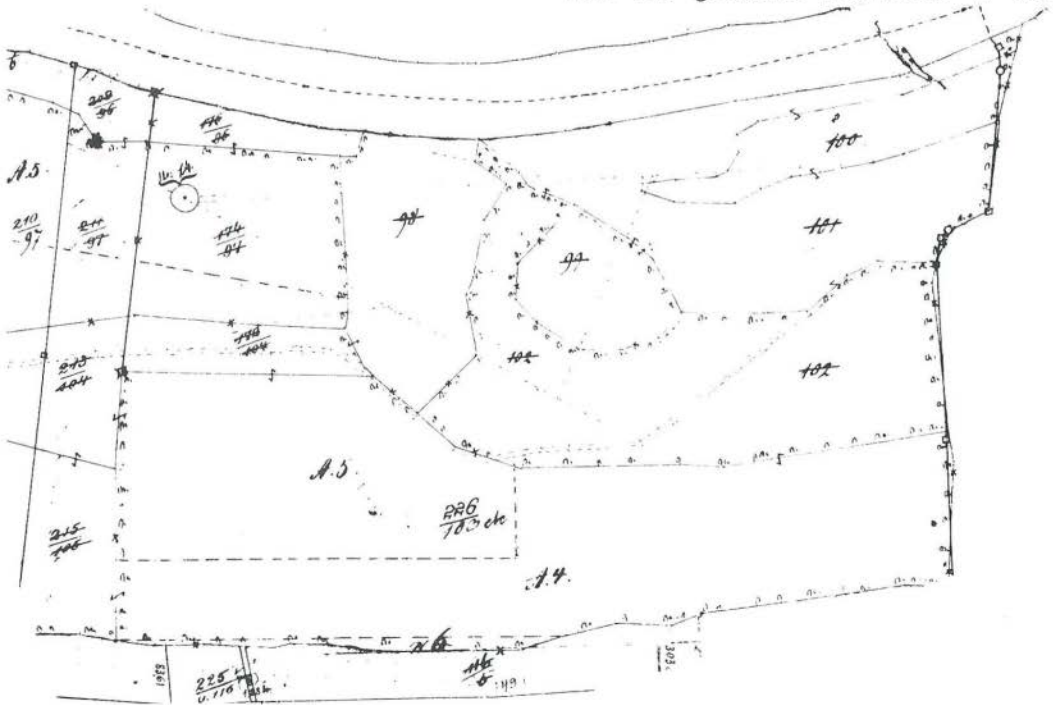
Een interessante vraag die in beide publicaties aan de orde komt betreft de plaats waar het kasteel Dahl heeft gelegen. Racer wijdde aan die kwestie een uitvoerige beschouwing, aan de hand waarvan hij tot de conclusie kwam dat het kasteel gelegen was op grondgebied van het bisdom Munster, in het huidige kerspel Bork op de rechter oever van de Lippe. Die constate-

ring werd nog gestaafd doordat hij de genealogie van het geslacht Dahl vervolgde, mede ook de daarop aansluitende geslachten die daarna in bezit kwamen van het Haus Dahl, tot het einde van de 18e eeuw.

Philippi ging ook nader in op de localisatie van het kasteel Dahl en begon met te stellen dat de oorsprong twijfelachtig was. Hij vervolgde daarna met de mededeling dat die twijfel verstoord diende te worden, want dat het Huis Dahl aan de Lippe, Kreis Lüdinghausen, het stamslot zou zijn (dus ook aan de rechter Lippe oever).

Bij beide auteurs is er geen twijfel meer waar het kasteel Dahl heeft gestaan (d.w.z. 200 en ruim 80 jaar geleden beschreven).

Wie over e.e.a. meer wil weten doet er wellicht verstandig aan om ter plaatse zich te oriënteren, omdat de 'couleur local' veelal belangrijk is, terwijl dan tevens ter plaatse informatie kan worden ingewonnen. Die gedachte resulteerde in een

Gemeinde Datteln, abt. III, Bschft. Pelkum, Flur IX, gnt. Auferkamp (1:2500), De nrs. 98 t/m 102 worden Fuchsberg genoemd. Hierbinnen moet het eerste kasteel Dahl gestaan hebben.

tweetal tochten naar de Lippe met het volgende resultaat.

Bestudering van de landkaart³⁾ toont het Haus Dahl even ten westen van Bork in de buurschap Altenbork aan de rechter Lippe oever. Aldaar gearriveerd is het anno 1988 verwonderlijk dat de plaatselijke bevolking amper van het bekende goederenregister heeft gehoord, laat staan dat men weet dat e.e.a. dit jaar 800 jaar geleden heeft plaats gevonden.

Na enig zoeken wordt het huidige Haus Dahl gevonden en dat geeft enige hoop op verdere informatie. Het betreft een grote oude boerderij, daterend uit de 15e of 16e eeuw, een z.g. Gräfthaus'. Eertijds was er een gracht omheen, welke deels nog bestaat, maar nu is drooggevalen. Van de vroegere hoektorens is er nog één bewaard, voorzien van enkele oude schietgaten. De plaats van de voormalige ophaalbrug is te herkennen en in één van de schuren zijn nog delen van vroegere bouwhuizen te zien.

De bewoner van de (pacht)boerderij deelde mede dat dit Haus Dahl niet op de plaats staat van het oorspronkelijke kasteel van die naam, maar dat dat gestaan had aan de linker oever van de Lippe in de boerschap Markfeld (vergelijk de boerschap Markvelde in Diepenheim). Deze boerschap Markfeld behoort onder Kreis Recklinghausen, terwijl Bork met het Haus Dahl aan de rechter Lippe oever onder Kreis Lüdinghausen ressorteert (zie Philippi p. 423).

Vanzelfsprekend werd de tocht voortgezet naar Datteln, de stad waar Markfeld onder hoort. Dank zij de welwillende medewerking van een burger kon de plaats worden gelocaliseerd waar eeuwen geleden het castrum Dahl heeft gestaan. Tevens bleek dat eertijds de graven Dahl begraven werden in de kerk van Flaesheim, ruim 20 km. ten noordwesten van Datteln aan de linker kant van de Lippe. Die plaats werd ook in het goederenregister genoemd als parochia Vlarshem, alwaar een drietal mansus en twee curiae zich bevonden.

Te Flaesheim bevindt zich een stiftskerk,

vroeger behorende onder het Ambt Datteln. Het lag tot 1823 in het bisdom Keulen, tot welke tijd de Lippe de grens vormde met het bisdom Munster. Na die datum werd door paus Pius VII een nieuwe kerkindeling gemaakt, waardoor Vest Recklinghausen en daardoor ook Flaesheim tot het bisdom Munster kwam te behoren⁴⁾. In 1166 stichtte Otto van Ravensberg op zijn door de keulse kerk geschonken goed Flaesheim, een praemonstranenser nonnenklooster. Door de verwantschap tussen de geslachten Ravensberg en von Dahl, diende de erbij behorende kerk te Flaesheim tot familiebegraafplaats. Kerkrechtelijk behoorde de kerk onder de moederkerk St. Peter in Recklinghausen. De huidige kerk is romaans van bouw, maar sterk veranderd sinds het klooster verdween. Oorspronkelijk was het van dezelfde structuur en bouw als de kerk van het beroemde klooster Freckenhorst. De lezer zal zich wellicht afvragen waarom bovenstaande details over de stiftskerk te Flaesheim hier aan de orde worden gesteld. Welnu, de genoemde gegevens zullen naderhand van belang blijken te zijn i.v.m. het castrum Dahl en de ligging daarvan. Het verplaatsen van de bisdomsgrenzen is tevens van essentie.

Allereerst een nadere localisatie van het verdwenen kasteel. Komende uit het noorden, passeert men vanuit Vinnum de Lippe over een smalle brug, rijdende op de Vinnumstrasse. De linker Lippe oever is daar moeilijk toegankelijk, omdat er geen pad langs loopt. Op ongeveer 200 à 300 meter oostelijk van genoemde brug is het landschap enigszins golvend en begroeid met moeilijk toegankelijk opgaand hout. Op die plaats, 50 meter van de Lippe bevond zich de z.g. 'Fuchsspitze' of 'Vossberg', de plaats van het castrum Dahl. Aan het einde van de negentiger jaren van de vorige eeuw werden daar opgravingen gedaan door prof. Baum uit Dortmund. Tevens bleek toen dat er in die omgeving germaanse heuvelgraven en urnenvelden aanwezig waren. Vlak langs de

plek liep een Romeinse heerweg en aan het einde van de afgelopen eeuw was er nog een aarden landweer.

De rivieroever is ter plaatse zeker 30 of 40 meter boven het waterpeil, terwijl langs het z.g. Grundstück een klein beekje in de Lippe stroomt; een ideale plaats voor een kasteel. Heden ten dage is er niets meer van fundamenten of anderszins te zien. Ten tijde van de opgravingen zouden er volgens Ophoff nog een zeven-tal 'Warte' aanwezig zijn geweest (wachttorens of wachtheuvels⁵⁾.

Inwoners van Datteln vertelden dat er rondom de beschreven plek een sage speelde, welke toch zo indringend verteld werd, dat nader onderzoek gerechtvaardigd leek. Het gelukte om die sage te achterhalen⁶⁾. Het verhaal is kort samengevat als volgt:

De graaf van Dahl op castrum Dahl was gehuwd met Hadewig van Ravensburg en hij was een verwoed jager. Deze hartstocht beoefende hij op alle geschikte en minder geschikte tijden. Op paasmorgen gaf hij zijn dienstknechten opdracht de paarden te zadelen om ter jacht te gaan. De kapelaan van de slotkapel verzocht hem om op zondag niet ter jacht te gaan, maar liever de mis te bezoeken die de kapellaan juist wilde celebreren. De graaf adviseerde de kapellaan om de mis maar naar de volgende dag te verschuiven en gaf zijn paard de sporen. De kapellaan knielde neer in gebed voor het altaar in de slotkapel en vroeg zijn Heer om raad en hulp. Na zijn gebed kwam de priester tot de overtuiging dat hij de dienst toch moest celebreren en hij liet de kapelklok luiden.

De graaf die in het bos de klokken hoorde, ontstak in toorn en reed spoorsslags naar zijn kasteel, woedend over de ongehoorzaamheid van zijn kapellaan. Toen de graaf de kapel binnentrad wilde de kapellaan juist de zegen uitspreken over de samengestroomde bevolking. De graaf doorboorde de priester in drift met zijn lans, waarna de kapellaan dood neerzeeg. De aartsbisschop van Keulen hoorde kort daarop van de

schanddaad van de graaf van Dahl, waarna hij met een flink leger een beleg sloeg voor het versterkte kasteel.

Na lange belegering berichtte de gravin, die zeer godvruchtig was, dat er geen melk meer was voor haar kleine zoontje, waarop de bisschop besloot dat zij de burcht mocht verlaten met medenemen van het liefste wat zij bezat.

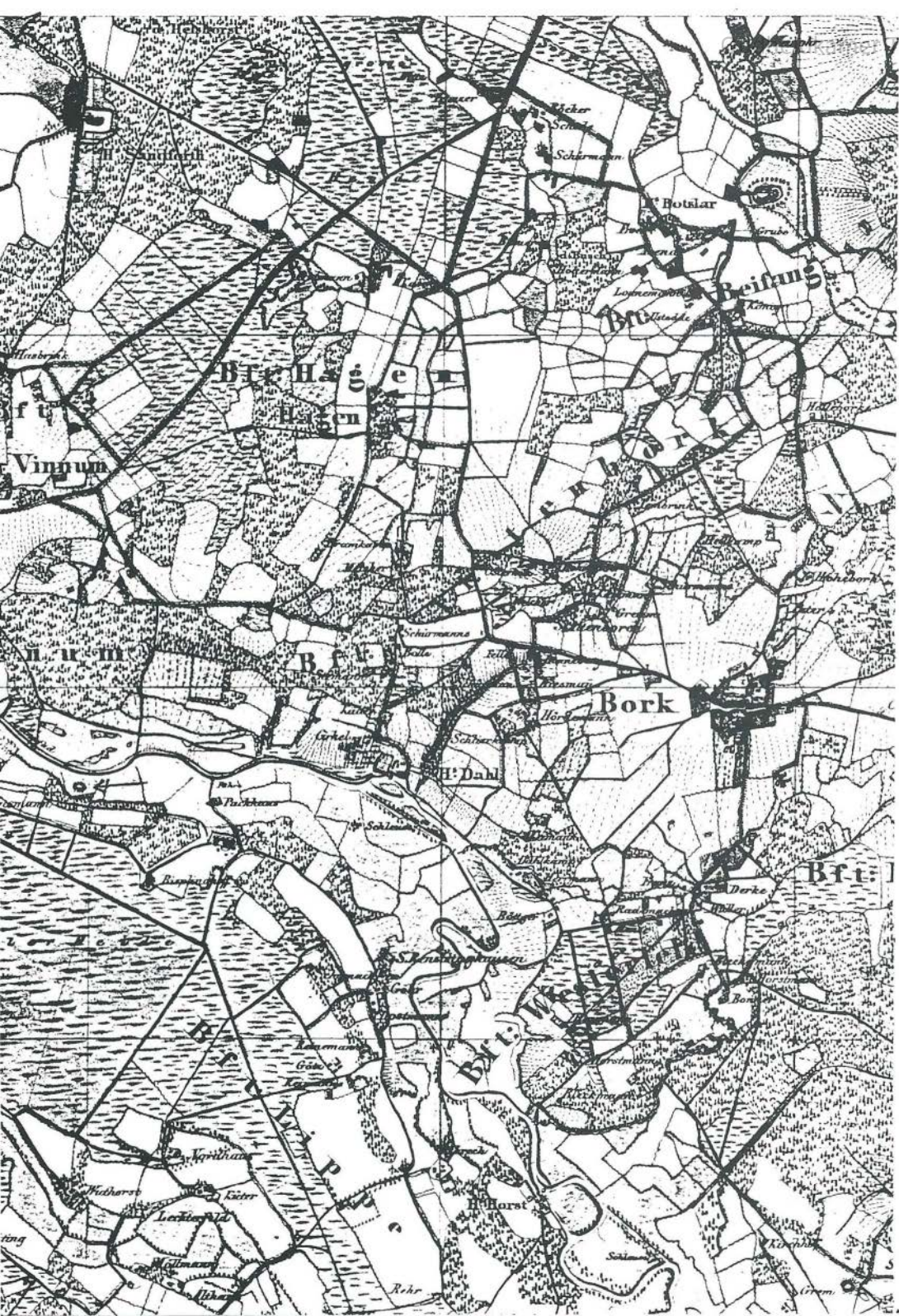
Op het afgesproken uur verscheen de gravin Hadewig met in haar armen haar kind en op haar rug de graaf. De bisschop hield woord en liet de gravin ongemoeid vertrekken. Wel zwoer de bisschop dat de graaf zou worden opgehangen zodra hij weer voet durfde te zetten op keulse grond. Hadewig droeg kind en echtgenoot naar de linker oever van de Lippe, alwaar zij via een doorwaadbare plaats de rivier overstak. Aan de overkant gekomen legde zij man en kind neer onder de woorden: 'Hier sett eke di nu dahl'.

Nadien werd de burcht door de bisschoppelijke troepen met de aardbodem gelijk gemaakt. De sage vertelde verder dat de graaf op de plaats van zijn redding, aan de overkant van de Lippe (de rechter oever), het huidige Haus Dahl in kerspel Bork liet bouwen.

Het verhaal werd gepresenteerd als een legende of sage, maar het zou niet de eerste maal zijn dat in legenden een bron van waarheid schuilt. Zeker is dat prof. Baum (zie boven) bij zijn opgravingen heeft geconstateerd dat het castrum Dahl werd platgebrand. Beschreven staat door één van zijn medewerkers⁷⁾, dat men bij elke spade grond stootte op een brandlaag. Op de oudste kadastrale kaart van de Lippe in de omgeving van Datteln, uit 1839, is de plek aangeduid met een klein ovaal tekenetje, gelegen tussen de Lippe en de z.g. Dahler heide.

Daarnaast is het duidelijk dat het castrum gelegen heeft op keulse grond en niet in het munsterse diocees, zoals Racer en Philippi dachten. Zij meenden dat het late-re Haus Dahl in kerspel Bork aan de rechter Lippezijde, ook de plaats was geweest van de voormalige 'adlicher Sitz'. Dat die opvatting onjuist is bleek boven en vindt

steun in de legende. Het lijkt ook voor de hand te liggen dat de keulse aartsbischop de graaf, wonende op keuls gebied, tot de orde zou hebben willen roepen. Ook de familiebegraafplaats te Flaesheim, eveneens op keuls gebied, zou kunnen wijzen op een relatie tussen de ligging van de burcht en de flaesheimse kerk.

Indien we zo vermetel zijn om aan de legende enige betekenis toe te kennen, dan zijn daardoor wel enige hypothesen op te stellen. We weten immers uit de genealogie dat gravin Hadewig van Ravensberg de zuster was van Otto van Ravensberg, de stichter van het klooster te Flaesheim, terwijl hij destijds een belangrijke rol speelde in het Munsterland. Deze Otto leefde omstreeks het midden van de 12e eeuw en zijn zuster moet dus ook ongeveer in die tijd hebben geleefd. Hadewig was gehuwd met Gerhard van Dahl, die overleed in 1166 (zie Philippi). Indien de legende enige grond van waarheid zou hebben, moet dus het stamslot Dahl op de linker Lippe oever geslecht zijn vóór de dood van Gerhard, dus ook voordat zijn zoon Hendrik hem opvolgde.

Deze constatering, dat het castrum Dahl verwoest werd vóór 1166, moet tot de conclusie leiden dat het beroemde goederenregister van 1188 geschreven werd ná de vernieling van de burcht en dus elders. Deze redenering is zuiver hypothetisch, maar wellicht dat er toch aanwijzingen zijn om die overweging te steunen. Men zou zich kunnen afvragen waarom Heer Everhard, kapellaan te Diepenheim, de goederenlijst destijds opstelde? Indien het kasteel Dahl inderdaad vóór 1188 werd verwoest, zetelde graaf Hendrik daar niet meer en moest zijn vader Gerhard reeds uitwijken naar elders; wellicht kan dat Diepenheim zijn geweest. Als hij van zijn stamslot was verdreven is het uitermate in-voelbaar dat hij, gescheiden van zijn voorvaderlijk slot, behoefte gevoelde om toch op papier te laten zetten wat zijn rechten en aanspraken waren. Wat ligt er dan meer voor de hand om die inventarisatie

te laten plaatsvinden op een plek, veilig voor de keulse bisschop en veilig op zijn tweede huisplaats te Diepenheim? Daar op het kasteel Diepenheim kon hij beschikken over zijn geletterde kapellaan Everhard, die hij verzocht al zijn bezittingen, pachten, renten, opbrengsten en privileges op papier te zetten, opdat er weer iets van een documentatie voorhanden zou zijn.

Een uitvoerig betoog over het huidige Haus Dahl moet hier helaas achterwege blijven. De reis naar de boerschap Markfeld bij Datteln heeft duidelijk gemaakt dat het castrum Dahl eertijds lag in diocees Keulen aan de linker Lippe-oever. De overwegingen van Racer dat castrum Dahl in diocees Munster lag, blijken op grond van latere feiten, niet langer houdbaar.

Daarnaast werd een hypothese ontwikkeld over het tijdstip waarop het kasteel Dahl werd verwoest, waaruit geconcludeerd moest worden dat het bekende goederenregister van graaf Hendrik van Dahl, pas werd geschreven nadat het kasteel al was verwoest.

1. Overijsselse Gedenkstukken. 1782 J.W. Racer.
2. Das Güterverzeichnis Graf Heinrichs von Dale. 1904 Bijdragen en Mededelingen Hist. Gen. vijf en twintigste deel. F. Philippi e.a.
3. Die Generalkarte B.R.D. nr. 8
4. Stiftkirche Flaesheim 1985. H.G. Schneider.
5. Die ehemalige Dählerheide im west. Recklinghauser Zeitung 6/6-1944 K. Ophoff.
6. Das adliche Haus Dahl im Gemeinde Bork K. Ophoff 1942. Kulturamt Datteln; nr. 24. Die Geschichte der Gemeinde Bork. Heimatverein in Bork 1975.
7. Zie (5).

dr. H. Reynders. Augustus 1988.

Een oude Miskelk

Het is dit jaar een eeuw geleden dat de Ned. Herv. Kerkvoogdij te Weerselo een kostbaar kleinood van de hand deed.

Op 25 april 1888 schreef de minister van Binnenlandse Zaken, Mackay, onder meer het volgende aan de heer Van der Kellen, directeur van het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst:

'Door het Rijk is voor de som van f 1600 aangekocht van het Kerkbestuur der Ned. Hervormde Gemeente te Weerselo een verguld zilveren avondmaalsbeker, zijnde een voormalige miskelk met gedreven beeldwerk op den voet uit de 13e eeuw, welke beker in 1882 op de geschiedkundig Overijsselsche tentoonstelling werd ingezonden.

Gelief dit voorwerp, hetwelk zich bevindt ten huize van den heer A. Stork te Weerselo ten behoeve van het Nederlandsch Museum persoonlijk in ontvangst te gaan nemen.

Tot dat einde verzoek ik u zeer spoedig naar Weerselo te reizen en u te vervoegen bij den logementhouder J. Bolk aldaar die alsdan den president-kerkvoogd J.H. Bolk kan doen ontbieden om u het kunstvoorwerp ter hand te stellen.'

Het Museum van toen is sindsdien uitgegroeid tot de huidige afdeling Beeldhouwkunst en Kunstnijverheid van het Rijksmuseum in Amsterdam. De kelk/avondmaalsbeker is daar permanent opgesteld in zaal 238 en kan als één van de zeldzaamste en belangrijkste stukken uit de collectie edele metalen worden beschouwd. In de chronologische catalogus van Goud- en Zilverwerken van het Rijksmuseum van 1952 wordt de kelk onder nr. 3 als volgt beschreven:

'Geheel verguld, onversierde, trechtvormige cuppa. Op de ronde voet in stampwerk: Christus aan het Kruis tussen Maria en Johannes en vijf zittende figuren van

Miskelk/avondmaalsbeker uit de Ned. Herv. kerk te Weerselo. Permanent opgesteld in zaal 238 van het Rijksmuseum te Amsterdam.

heiligen (toevoeging door de hoofddirectie van het Rijksmuseum mei 1988: deze vijf zittende figuren van heiligen stellen in werkelijkheid een bisschop en vier apostelen voor). De nodus is versierd met ajour bloem- en bladrankenornament; de stam heeft zowel boven als onder de nodus een rondboogfries in filigraan-werk. Neder-Saksisch, XIIIe eeuw. Dr. A. Pit merkte op, dat de latere cuppa een komvormige Romaanse heeft vervangen. Datering en localisering volgens opgave van dr. E. Meyer; zie ook E. Meyer, Pantheon XXXI, 1943, blz. 22, ...'.

Hoe was nu de Ned. Herv. Gemeente van

Weerselo in het bezit van deze R.K. kelk gekomen? Het enige aanknopingspunt is een opmerking van kerkvoogd Jan Hendrik Bolk uit 1825.

Blijkens het verslag van de 'Vereenigde Vergadering van Kerkvoogden en Notabelen' van de N.H. Gemeente, gehouden op 7 april 1825 te Weerselo, zei de toen 38-jarige schoolmeester dat de oude miskelk al 'sedert onheugelijke jaren' als avondmaalsbeker in gebruik was.

Bekend is dat de Roomse clerus in deze regio in 1601 aan de drost van Twente moest laten weten 'waer die silveren ende guldene vaten en alle andere kerckelicke instrumenten tot der kercken behoerigh, sint gebleven'. Dat klinkt nogal hebbig. Specifiek over Weerselo is er een notitie uit 1650 waarin staat dat de vergulde monstransen en kelken, eertijds gebruikt voor de 'afgodische missen', te gelde zijn gemaakt en dat uit de opbrengst 50 gld. is genomen voor de schoolmeester. Mogelijk is de bewuste kelk echter bewaard gebleven en verder gebruikt als avondmaalsbeker. Wie het weet mag het zeggen.

In hun bijeenkomst van 19 oktober 1882 besloten kerkvoogden en notabelen van Weerselo de beker ten verkoop aan te bieden voor 10.000 gld. Uit de opbrengst kon dan een nieuwe kerktoren worden bekostigd. Na jaren van onderhandelingen met diverse instanties en personen werd op 8 maart 1888 nolens volens ingestemd met verkoop voor 1600 gld.

En nu maar eens kijkje nemen in zaal 238 van het Amsterdamse Rijksmuseum, een mogelijke ontmoetingsplaats voor 'Vrienden van het Stifft', aangezien de kelk niet wordt uitgeleend!

J. Wiefker

Bronnen:

W.H. Dingeldein 'Acht eeuwen Stifft Weerselo', v.d. Loeff Enschede 1951.

Archief van de Ned. Herv. Kerk te Weerselo.

Gegevens van de hoofddirectie van het Rijksmuseum te Amsterdam.

Gemeentelijk Archief Deventer: acta classis Deventer van de Gereformeerde Kerk.

Uitgaven van De Walburg Pers

Onlangs verscheen de nieuwe najaarscatalogus van De Walburg Pers. De fondslijst van De Walburg Pers telt thans circa 500 titels. Van het fonds betreft meer dan 90% oorspronkelijk werk op het gebied van algemene geschiedenis, regionale geschiedenis, topografie, genealogie, architectuur, stedenbouw, monumentenzorg, kunst, kerkelijke en godsdienstgeschiedenis, jудаica, muziekgeschiedenis, krijgsgeschiedenis, ballet- en theatergeschiedenis en rechtsgeschiedenis.

Periodieke publikaties worden uitgegeven in een aantal reeksen, zoals de Gelderse Historische Reeks, het Jaarboek Achterhoek en Liemers, het Jaarboek Oranje-Nassau Museum, Clavis Kunsthistorisch Monografieën.

Een speciaal fonds werd opgebouwd over de geschiedenis van Suriname en de Nederlandse Antillen.

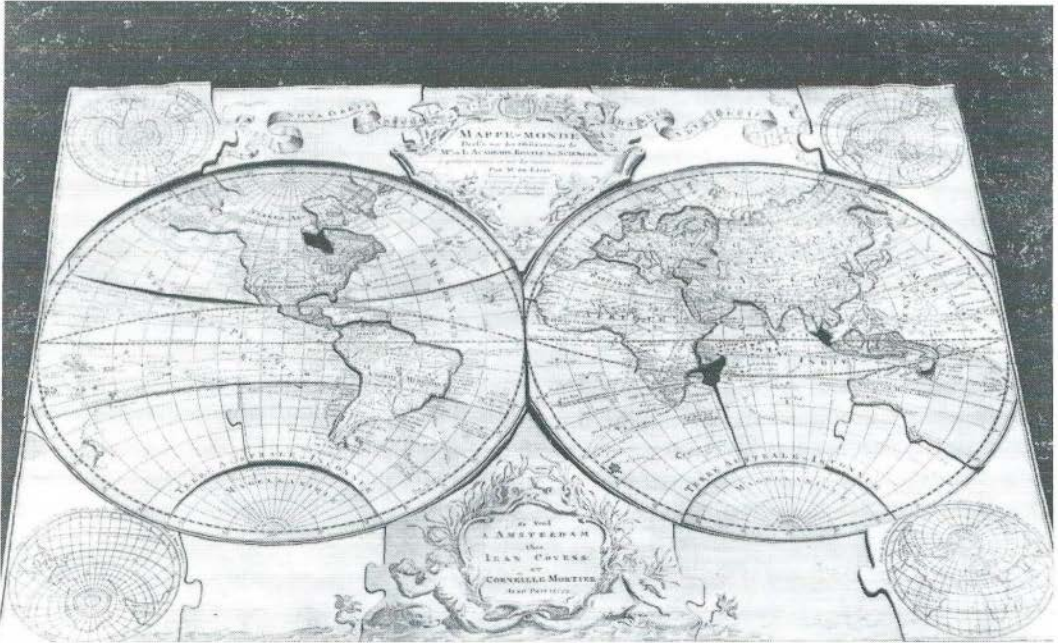
Op het gebied van de Twentse geschiedenis verscheen in 1987 **Fabriekslevens** van Frans van Waarden, Bert de Vroom en Jan Laurier (240 pagina's, f 29,50). In deze rijk geïllustreerde uitgave staat de geschiedenis centraal van 20 mensen die op heel verschillende manieren met de Twentse textielindustrie in aanraking zijn geweest: als wever, verver en sterker, maar ook als getouwbaas, bedrijfsleider, personeelschef en directeur; aan het woord komen ook vakbondsbestuurders, een secretaris van een werkgeversorganisatie, controleurs van de arbeidsinspectie en een organisatieadviseur. Hun levensverhaal laat de textielsamenleving in al haar verscheidenheid herleven.

Belangstellenden in het fonds van De Walburg Pers kunnen de najaarsaanbieding met de volledige fondscatalogus afhalen bij de Vereniging Oudheidkamer Twente, p/a Rijksmuseum Twente. Uitgaven van De Walburg Pers zijn verkrijgbaar in de boekhandel of rechtstreeks bij de uitgeverij, postbus 222, 7200 AE Zutphen, telefoon 05750-10522.

Oudste Nederlandse Legpuzzel in de Oudheidkamer Twente?

In het bezit van de Oudheidkamer Twente (inv. nr. 1416) is een zeer oude legpuzzel van een landkaart van Covens en Mortier. Volgens Linda Hannas ¹⁾ zijn legpuzzels een vinding van John Spillsbury in 1760. In die tijd werd de status van een man gemeten aan zijn geografische kennis. Jaarlijks werden nieuwe stukken aan de wereldkaart toegevoegd. In de opkomende middenklasse in de grote steden bestond behoefte aan een nieuwe vorm van onderwijs. De filosoof John Locke schreef in die tijd, dat hij hoopte dat het leren eenmaal spel en vermaak voor kinderen zou kunnen zijn. Het inschakelen van gouvernantes maakte veel individueler onderwijs mogelijk. In deze tijd opende de jonge gra-

veur Spillsbury een winkel in drukwerk en kaarten. Hij ontwikkelde het idee, om kaarten op hout te plakken en langs de landsgrenzen te verzagen. Al in 1763 stond hij in de Londense stratengids vermeld: "Graveur en Verzager van Kaarten op Hout, om het Leren van Aardrijkskunde te vereenvoudigen". Heel jonge kinderen kon met deze "dissected maps" al een goed geografisch inzicht bijgebracht worden. De Engelse puzzels uit die tijd zijn veelal uit 5 mm dik mahoniehout gezaagd. Randstukken worden niet "interlocking" gezaagd. Dat is een uiterst nuttige verbetering, die pas rond 1780 ontstaat. Omdat het hout duur is worden er ook puzzels "zonder zeeën" aangeboden. Tot zover

Puzzel van de wereldkaart ("MAPPE-MONDE") van Jean Covens en Corneille Mortier (Verz. Oudheidkamer Twente, Enschede).

de studies van Linda Hannas.

Covens en Mortier

Wij zijn nu vijf jaar bezig de ontwikkeling van de legpuzzel op het vasteland van Europa te bestuderen. Al vlót ontdekten we allerlei verschillen met Engeland, dat lange tijd een tamelijk geïsoleerde positie heeft ingenomen. Opvallend is dat alle oude landkaart puzzels die in Nederland bewaard zijn gebleven door Covens en Mortier (kaartmakers te Amsterdam) zijn gedrukt. In Engeland was het gebruikelijk dat de drukker van de kaart ook de maker van de puzzel was. Helaas is van Covens en Mortier niet bekend of ze ook puzzels verkochten.

Daarbij komt nog, dat er een drietal kaarten tot puzzels is verzaagd die van duidelijk vóór 1760 dateren. Als we aannemen dat de kaarten toen ook in Nederland als leermiddel werden gebruikt is het onwaarschijnlijk dat ze erg lang na hun verschijning zijn verzaagd.

Bering

De puzzel van de Oudheidkamer moet van kort na 1741 dateren. In het cartouche wordt vermeld dat de nieuwste ontdekkingen van de Academie van Petersburg in de kaart zijn verwerkt. En inderdaad vinden we aan de westkust van Noord Amerika (Canada) ontdekkingen ingetekend door Tschirikow en Bering²⁾. Bering was een Deense ontdekkingsreiziger/militair in dienst van de Russische marine, die in opdracht van Csaar Peter de Grote in 1732 de Beringstraat (her)ontdekte en in de volgende jaren de westkust van Noord Amerika. Rusland heeft daar ook lange tijd handelsnederzettingen gehad. Bering overleed in 1741 aan scheurbuik na een langdurige reis. De kaart is, net als bij de andere oude Nederlandse puzzels, geplakt op 2 à 3 mm dik eikenhout, dat aan de achterkant met marmerpapier beplakt is tegen het kromtrekken. De randstukken zijn interlocking gezaagd, zodat de puzzel beter in elkaar bleef liggen. Deze puzzel is buitengewoon groot: 50.2 x 65.4 cm. In Engeland werd er nooit

De prijs: f. 5.6- (vijf gulden en zes stuiver) met naam (?) der l(..)s op de onderkant van het kistje.

zo'n grote puzzel gezaagd. Het mahonie-hout was dikker en er werd nooit papier aan de achterkant geplakt. De techniek van het puzzelmaken lijkt dus in Nederland beter ontwikkeld te zijn dan in Engeland in dezelfde tijd. Alle reden om aan te nemen dat de puzzel een oorspronkelijk Nederlandse vinding is. Nu alleen het bewijs nog!

Wie puzzelde ermee?

Helaas is de herkomst van de puzzel van onze Oudheidkamer onbekend. Gelukkig is wel zijn eikenhouten kistje bewaard. Daarop laten zich met enige moeite naast inktvlekken wat letters ontwaren. Voorop staat: 'J'G, op de bodem staat: "f. 56,- van Jarg" (in zwarte inkt)³⁾ en "Keppel aug 95" (in potlood), op een ronde plakker is het nummer 1416 te lezen, het het inventarisatienummer van de collectie. Mochten er lezers zijn die ons met ons onderzoek verder kunnen helpen, bv. meer van deze of andere puzzels weten, dan zouden we dat erg op prijs stellen.

De puzzel in de Oudheidkamer Twente behoort samen met één in het speelgoed museum Deventer en één in het Openluchtmuseum tot de oudst bekende in Nederland, is zelfs waarschijnlijk de oudste. Of ze ook werkelijk vóór 1760 tot puzzel is verwerkt is helaas niet met zekerheid te zeggen.

Geert en Betsy Bekkering

1. Linda Hannas, The English Jigsaw Puzzle 1760 - 1890, 1972, Wayland, London, ISBN 85349 189 6
2. Kroniek van de Mensheid, 1987, Elsevier, Amsterdam, ISBN 9010 05856 5
3. Een andere mogelijkheid van lezing is: "der l..s" (red.)

Noodopgraving Rossum

Tijdens het ruilverkavelingsproces in de vijftiger jaren werd ook de Rossumse Es verkaveld en opnieuw ingedeeld.

Tijdens deze werkzaamheden ontdekte een van de opzichters onder het esdek een aantal langwerpige verkleuringen in de grond. Deze hadden een lengte van \pm 2 mtr. en een breedte van \pm 80 cm.

De verkleuringen lagen evenwijdig aan elkaar en deden sterk denken aan graven. Ondanks zijn verzoek dit te mogen melden aan de provinciaal archeoloog werd het werk voortgezet en verdwenen de 'graven' opnieuw onder het esdek.

Toen er begin dit jaar over deze es een sleuf voor een gasleiding werd uitgegra-

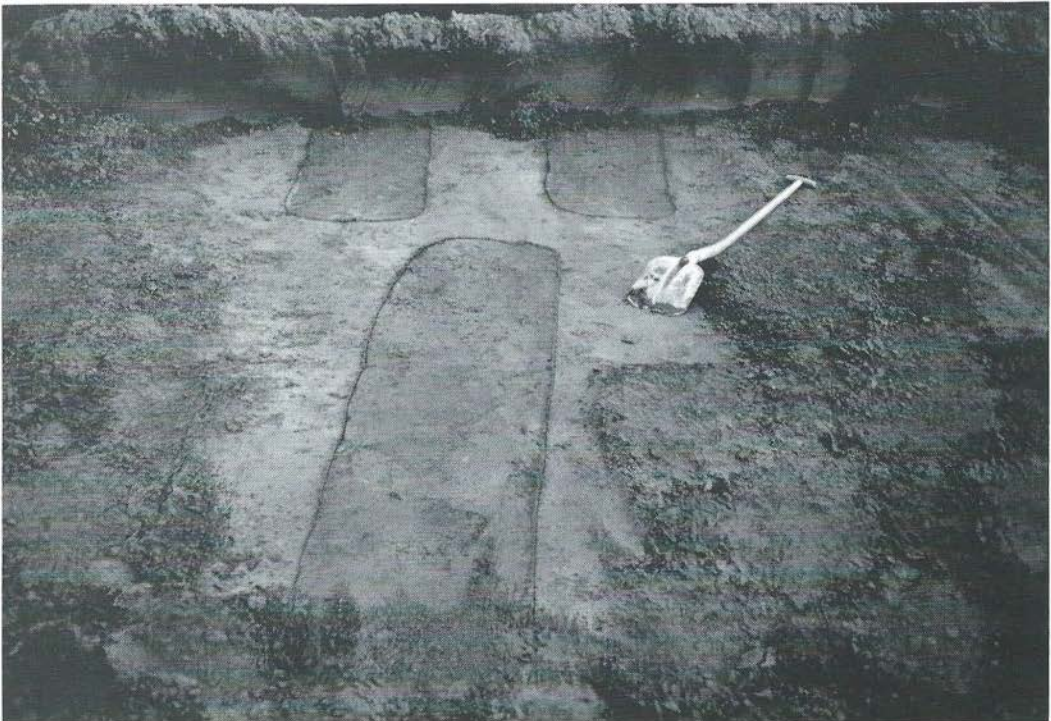
ven herinnerde deze opzichter wat hij daar zo'n 30 jaar geleden had gezien.

Hij waarschuwde onze veldwerker de hr. Telleman, die op zijn beurt de provinciaal archeoloog dr. Verlinde op de hoogte bracht.

De NAM bleek bereid te zijn een proefsleuf te graven op die plaats waar de graven gesignaleerd waren. Ondanks intensief speurwerk kwam hierbij niets tevoorschijn.

Omdat de totale sleuf voor de gasleiding enkele kilometers lang was, kregen wij wel de gelegenheid de omgeving grondig te onderzoeken.

Op \pm 700 mtr. verwijderd van de plaats

De ontginningsgreppels.

Stichting Drents-Overijsselse Bedehuizen

Nieuwsbrief sept. 1988

Nieuws

- Sinds kort beschikt de stichting over een eigen gironummer: 2251414. Donateurs worden vriendelijk verzocht hun donatie in het vervolg op dit gironummer te storten (t.n.v. de Stichting Drents-Overijsselse bedehuizen, p/a Kusterskamp 24, 7491 KR Delden). Vanaf volgend jaar krijgen allen een acceptgirokaart toegezonden.
- Op 6 juli jl. is onder de titel 'Stichting op de bres

vonden wij een paar dagen later de 'graven' terug.

Bij nader onderzoek bleken het z.g. ontginningsgreppels te zijn. Deze greppels dateren uit de vroege Middeleeuwen en werden gegraven ter ontginning van de heidegrond.

In Twente komen wij deze greppels veelvuldig tegen, met name onder essen.

± 200 mtr. ten westen van deze greppels ontdekten wij een aantal paalsporen met daarbij een grote ronde zwarte verkleuring. De paalsporen waren niet met elkaar in verband te brengen, maar de grote ronde verkleuring bleek een waterput te zijn geweest.

Deze was voor een groot gedeelte gevuld met vroegmiddeleeuwse scherven van ± 800 na Christus.

Met een totaal gewicht van 21 kg. is dit tot dusver de grootste vondst van vroegmiddeleeuwse scherven in Twente.

Zo kan een waarneming van ongeveer dertig jaar geleden toch nog een waardevolle aanvulling leveren op de geschiedenis van de streek.

AWN-afd Twente
Evert Ulria - Wim Telleman

voor artistieke bedehuizen. Drents-Overijsselse bedehuizen wil belangstelling voor gebouwen bevorderen' in de Twentsche Courant uitgebreid aandacht besteed aan de doelstellingen en activiteiten van onze stichting.

- Dank zij subsidies van de gemeente Markelo en de stichting comité voor de zomerzegels te Utrecht en een garantiesubsidie van de kerkvoogdij van de Hervormde gemeente te Markelo zal binnenkort een boekje kunnen worden samengesteld over de Hervormde kerk in Markelo (toren 15de eeuw, kerk 1840).

- Van het Ministerie van Landbouw en Visserij ontving de stichting het boekje 'Handleiding voor de bescherming van bedreigde muurplanten' en de folder 'Bescherm muurplanten' (beide liggen ter inzage bij de secretaris). In een begeleidend schrijven wordt erop gewezen, dat de wilde flora in Nederland - mede door restauraties - sterk is achteruitgegaan. Aan de stichting wordt gevraagd 'in voorkomende gevallen de nodige inspanning te leveren om een verdere achteruitgang van de specifieke muurplanten te voorkomen en het aantal (potentiële) groeiplaatsen van deze plantesoorten uit te breiden.'

Restauratienieuws over 1988 betreffende kerken in Twente (voor zover bekend)

- Borne, St. Stephanuskerk (1888): muren kerk uitgebikt en opnieuw gevoegd, alle gebrandschilderde glazen in nieuw lood gevat, ongeveer helft leien vernieuwd. Restauratie 1987-1988 o.l.v. arch. ir. A. Meerstadt te Zutphen.

- Delden, Oude Blasius (15de en begin 16de eeuw): herstel kap zuidkoor (zonder architect).

- Delden, R.K. kerk van de H.H. Blasius en Josephus (1872-1873), bovenste geleding en spits toren 1893):

- toren vervanging kapotte bak- en natuursteen (o.a. van meeste harnassen galmgaten), verrot houtwerk (klokkeverdieping) en van leien onderaan spits; muren opnieuw gevoegd, uurwerk ontroest, wijzers en cijfers opnieuw verguld. Restauratie 1987-1988 onder begeleiding van bouwkundige J.H.J. Snippert te Delden.

- herstel van drie gebrandschilderde glazen aan de westzijde van het koor.

- Glanebrug, Herv. kerk (1906): torenmuren uitgebikt, gereinigd en opnieuw gevoegd, kapconstructie gerestaureerd (zonder architect).

- Hengelo, St. Lambertuskerk (1889-1890): zijkapellen naast toren weer als Maria- en doopkapel ingericht, nieuwe vloeren in kapellen van tegels uit afgebroken Neogotische kerk, nieuwe smeedijzers hekken als afscheiding met het schip. Restauratie o.l.v. arch. F.J. Mars te Borne (vgl. Twentsche Courant 19 aug. 1988 pag. 9).

- Markelo, Herv. kerk (toren 15de eeuw, kerk 1840): muren toren ingeboet en nieuw kruisribgewelf boven gelijkvloerse ruimte geslagen o.l.v. ing. IJ. Westra van de dienst gemeentewerken.

Klokkenspelnieuws uit Drente en Overijssel (door R. de Jong)

- Deventer: een gedegen restauratie van de beiaard in de Lebuïnustoren - het oudste, bestaande Hemony-spel - wordt voorbereid.

- Raalte: de beiaard in de toren van de H. Kruisverheffingskerk moet voorlopig zwijgen. De klokken zouden de scheuren, die in de toren zijn geconstateerd, veroorzaken. Dit kan alleen maar als de beiaard niet op juiste wijze is opgesteld (als dit wel het geval is wordt een toren daardoor vaster en steviger in de grond gedrukt!).

- Zwolle: op 16 mei jl. ging de gemeenteraad accoord met een grondige restauratie van de beiaard in de toren van de O.L. Vrouwekerk (de 'Peperbus'; 47 klokken, merendeels van de Engelse gieter Taylor).

Jaarvergadering en excursie

Op zaterdag 5 november a.s. wordt, na de cursusles architectuurgeschiedenis, de jaarvergadering van onze stichting gehouden. Plaats van samenkomst: kerkelijk bureau 'De Voorhof', Kerkstraat 6, Delden (dicht bij de toren van de Herv. kerk). Opening: ca. 12 uur. Bij voldoende belangstelling volgt aansluitend een excursie naar kerken in Borne en omgeving. Deze excursie staat ook open voor niet-donateurs; van hen wordt een kleine, nog nader te bepalen financiële tegemoetkoming verwacht. Opgave vooraf bij de secretaris: Z. Kolks, Fa-zantstraat 22, 7491 ZJ Delden, tel. 05407-63142.

H. Antonius, Zwartemeer (Dr.), naar het oosten, eerste steen 1920. Architect: Joh. Sluijmer sr.

'Een duveltje in een doosje'

In de expositiezaal van **Museum 'het Palthe-Huis'** te Oldenzaal zal van 1 t/m 30 oktober 1988 de jaarlijkse kindertentoonstelling worden gehouden, ditmaal gewijd aan oud kinderspeelgoed.

Onder de titel **'Een duveltje in een doosje'** wordt speelgoed getoond uit ca. de tweede helft van de 19e eeuw en de eerste helft van de 20e eeuw, afkomstig uit de privé-kollektie van mevrouw Christine Sinninghe Damsté-Hopperus Burma uit Hengelo. De titel geeft al aan dat het verrassingselement nadrukkelijk aanwezig is, zoals bij voorbeeld in een **'sprekend boek'** uit ca. 1880. Het is een dik boek met fraaie kleurenafbeeldingen (litho's) van dieren met telkens een gedichtje en het geluid dat deze dieren maken. Dat wordt ten gehore gebracht als men aan een koordje in de zijkant van het boek trekt. Daar wordt het kraaien van een haan, het balken van een ezel etc. gemaakt door kleine balgjes! Een ander voorwerp is minstens even spektakulair: een spaarpot waarbij een soldaat een geldstuk een boom in schiet.

De expositie bestaat uit een zeer afwisselende kollektie speelgoed, van poppen tot blikken vliegtuigjes, van een speeldooosje met een danseresje tot een stal met paarden en wagens. Ook is het aardig om te zien hoeveel van deze voorwerpen op betrekkelijk eenvoudige wijze van een bewegend onderdeel zijn voorzien. Er is van deze voorwerpen een videofilm gemaakt getiteld **'Speelgoed in beweging'** (plm. 15 minuten) die tijdens de tentoonstelling is te zien. Een jongetje van 8 jaar bezoekt daarin het zoldermuseum van mevr. Sinninghe Damsté en ziet de ook op de expositie aanwezige voorwerpen in beweging; rijdende treinen, een brandend fornuisje en diverse muziekmakende speeltjes. Zodoende komt het getoonde materiaal tot leven en krijgen kinderen een idee van het speelgoed van hun vroegere leeftijdsgenootjes.

Tijdens de kinderboekenweek, en met name in de herfstvakantie van 17 t/m 21 oktober, presenteert het museum in samenwerking met de Openbare Bibliotheek en het Sociaal Cultureel Werk 'De Hooge Lucht' te Oldenzaal een speciaal kinderprogramma, waarover u nader wordt geïnformeerd. Ook is er voor de jeugd van 6 t/m 11 jaar een wedstrijd aan de expositie verbonden.

Expositie 1 t/m 30 oktober 1988

Openingstijden di. t/m vr. 10-12 & 14-17 uur.

Za. en zo. 14-17 uur.

Kleurenfoto's en dia's verkrijgbaar bij het museum.

Boek en blad

Sprokkelen in Goors verleden

Bij de Stichting Goors Historie staat publiceren hoog in het vaandel, en gelukkig maar. Verschillende leden schreven in de nu al jaren lopende reeks artikelen in het dagblad Tubantia onder de verzameltitel 'Goors Historie'. Het was een goede zaak, dat voor en na vele van deze artikelen, die van een goed peil waren, in boekvorm werden bijeengebracht. Weinig immers is vergankelijker dan kranten! In 1982 verscheen 'Goor de eeuwen door' en in 1984 'Goor, dat is mien plaetske'. Laatstgenoemd boek is met terdaad een verzameling van eerder in Tubantia verschenen bijdragen, soms bijgeschaafd, soms ook niet.

In 1987 verscheen, als derde in de 'reeks', een tweede verzameling Tubantia-artikelen, aangevuld met een aantal nieuwe bijdragen en veelal ook weer bijgewerkt, in 't geheel rijk geïllustreerd en vooral: fraai uitgevoerd.

In het boek zijn zeer veel facetten van de Goorse geschiedenis te vinden: ontstaan van de stad, industrieën en financiën, verkeer en vervoer, kasteelen en huisgeschiedenissen maar ook 'privé'-histories, waarin mensen zelf uit hún verleden, een stukje Goors verleden, vertellen; verder komen ook adel en bestuurders aan de beurt. Er zit misschien weinig lijn, beter gezegd: weinig onderlinge samenhang, in de bijdragen, wél een zekere opklimming in tijd: van de stadsstichting de eeuwen door naar de 20e eeuw.

Veel bijdragen zijn typisch plaatselijke geschiedenis zoals o.a. 'Theorie over het ontstaan van Goor', 'Goor en de mispel', hoofdstukken over de gilden, grondtransacties, de Goorse paardenbaan. Enkele bedrijfs-, familie- en persoonlijke geschiedenissen kijken toch wat buiten de stad uit; de geschiedenis van een kerkorgel, de borgmannen, de Twentekanaal plaatsen stukjes Goorse geschiedenis in een Twents en ook nog wel breder verband.

Ondoenlijk, er meer over te zeggen of dieper in te gaan op de inhoud. Het enige advies onzerzijds: lees het - het zal u niet teleurstellen.

H.H.

Overijsselse volksgebruiken, een feestelijke omgang door het jaar, door Adriaan Buter

Uitgeverij Waanders te Zwolle heeft er een traditie van gemaakt om bij het afscheid van een Commissaris der Koningin een boek te laten verschijnen. Opgedragen aan de scheidende mr. J.L.M. Niers en mevrouw T.M. Niers-Kaijser verscheen in juni j.l. het bovengenoemde boek van de kenner bij uitstek van de Overijsselse volkscultuur, Adriaan Buter.

Beginnend met Sunte Peter, in oude officiële stukken Petri ad Cathedram, de tweeëntwintigste februari en in onze streken de datum van verstrijken van de jaarpacht, neemt Buter ons mee op een tocht door het jaar en geeft ons inzicht in oude en nieuwe gebruiken, deels nog levend en deels vergeten.

Ieder die Buter kent weet, dat de Overijsselse volksgebruiken hem altijd na aan het hart hebben gelegen (trouwens, nóg liggen) en dat hij met volharding en voortvarenheid hiervan studie heeft gemaakt. Delen van zijn kennis op dit gebied zijn in het verleden gepubliceerd, een overzichtswerk ontbrak tot nu toe.

In dit nieuwe boek pakt Buter op uitbundige wijze, bijna zo uitbundig als sommige van de door hem beschreven gebruiken, uit en geeft hij een totaaloverzicht van bekende en onbekende volksgebruiken, zoals die in Overijssel een rol spelen en spelen. Waar mogelijk licht hij de achtergronden en parallellen elders toe.

Zijn beheersing van de schrijfkunst staat er borg voor dat zijn presentatie helder, begrijpelijk en plezierig leesbaar is. Daarnaast ondersteunt een grote hoeveelheid beeldmateriaal de tekst. Prachtige foto's en tekeningen, ook in kleur, en een goede opmaak, maken dit boek tot een waardevol bezit.

Ieder van ons zal er herinneringen aan eigen betrokkenheid bij onze volkscultuur bij ondervinden: immers, de meesten van ons zongen zelf het (Enschedese) palmpaaslied, aanschouwden Paasvuren, bezochten Wintermarkten en schoten het Oude Jaar weg met (levensgevaarlijke) met carbid geladen melkbussen.

Enige annotaties willen we nog maken: Stillen Vrijdag was tot voor kort een belangrijke kerkelijke feestdag, die op het platteland ook nadrukkelijk als rustdag werd beleefd (p. 53). De processies (p. 104:105) lijken niet alleen zegenend voor de gewassen op het land, doch ook voor het huis met daarin mens en vee bedoeld te zijn. En ook in Delden komt Sinterklaas jaarlijks per boot aan (p. 199).

Totaalconclusie: Een heel fijn handboek, dat het waard is om steeds onder handbereik te hebben en dat we persoonlijk nog vaak zullen lezen en herlezen.

J.J.H. Meijer

Gehoord en gelezen Couranten

Tubantia/Dagblad van het Oosten 1988

16.6 Lonneker Molen draait prima op z'n eigen wieken; 17.6 Kerk in Fleringen gesticht dank zij moeite bevolking; 24.6 Steenbakkerij Rohaan in de Franse tijd (Enter); 15.7 Studie naar ombouwen Textielindustrie museum tot Twents eco-museum; 20.7 Haarmühle Alstätte piekfijn gerestaureerd; 30.7 Vrijwilligers laten Haaksbergse watermolen na ruim 35 jaar weer draaien; 12.8 Rouwstoet met koets baart opzien (Enschede); 24.8 Heel Rijssen wist vroeger wie Noach was; 20.8 Erve Brinckate model oude boerenbedrijf (Delden); 20.8 Wagenmaker Jan van den Barg (84) heeft ontzag voor het oude ambacht (Delden); 23.8 Singraven heeft meer dan 'n vergeten spook; 23.8 De kunstschaten van de Oldenzaalse Plechelmusbasiliek; 25.8 Gloster Meteor voor museum op vliegbasis.

Serie Hammer Historie: 17.6 Oude grenspalen zijn verdwenen; 1.7 Leidekkersmerken in Hammer gemeentetoren; 8.7 De witte moerbeï in de kasteeltuin van Eerde.

Serie Met het oog op toen: 13.8 Dertien kandidaten voor plaats van 'zo zeer beminde J. Kunst' (Vriezenveen); 20.8 Particulier initiatief basis NH-Kerk Vroomshoop; 27.8 'Tante Pos' zit al ruim 130 jaar in Den Ham.

Serie Oudheidkamers zijn bezoek waard: 30.7 Vriezenveen; 6.8 Den Ham; 20.8 Lebbenbrugge Borculo; 27.8 Hellendoorn.

Serie Op wind of waterkracht: 11.6 Denekampweg scheidt De Mast van molenkolk die alleen kenners herkennen; 18.6 Havezathe Herinckhove met een eigen molen; 28.6 Wind wint het van waterkracht (Fleringen); 9.7 De 'Grote Geesterse' de sterkste van de vier.

Twentsche Courant 1988

6.6 Drents-Overijsselse bedehuizen wil belangstelling voor gebouwen bevorderen; 6.6 Regionale streekinstututen gaan krachten bundelen; 10.6 Oude beroepen ('Streekeigen'); 11.6 Het Rijssen der nazaten; 25.6 Bij de tachtigste verjaardag van Johan Buursink; 2.7 Duitse wraak op vierentwintig Enschedese politiemannen 45 jaar na dato herdacht; 15.7 Openluchtmuseum 'Erve Kots' in Achterhoek staat in teken van dankbaarheid; 18.7 Haarmühle maalt weer na ingrijpende restauratie; 16.8 Doek graaf Hendrik via foto in Twente ontdekt; 22.8 Rijksdienst vindt restanten oude havezathe in Oele; 25.8 Gloster Meteor keert terug op vliegbasis.

Tijdschriften

Na telefonisch overleg te raadplegen in de bibliotheek van de Oudheidkamer Twente.

Heemkunde, gem. Weerselo, no. 26.

- J. Koek, *Een bisschop uit Dulder*, p. 9-11.
 L. Blenke, *Weerselo en zijn spoorlijn (2)*, p. 12-15.
 B. Wolbert, *Levensomstandigheden in de marke Dulder, zo'n vijftig jaar geleden*, p. 16-18.
 J.B. Schildkamp, *Driene*, p. 19.
 E. Bos-Hermelink, *Wijkverpleegster op het platteland (5)*, p. 23-25.
 H. Engelbertink, *Marke Rossum*, deel 24, p. 26-28.

't Onderschoer, Contactorgaan van de Stichting Heemkunde Denekamp 1988, no. 2.

- H. Asma, *Uit Denekamps kerkgeschiedenis (XIV)*, p. 23-28.
 S. Wynia, *Herinneringen aan de openbare lagere school te Denekamp*, p. 29-32.
 Dr. Schöder, *Historische verbindingen tussen Denekamp en Metelen*, p. 33-34.
 H. Boink e.a., *Onze straatnamen*, p. 35-36.
 B. Elkus, *Törf haalin 't ven*, p. 37-38.
 E. Bos-Hermelink, *Wijkverpleegster op het platteland (XVI)*, p. 39-40.
 J.A. den Ouden, *Uit het Denekamp van 1896*, p. 41-44.
 Anoniem, *Het vooroorlogse Joodse leven in Denekamp (V)*, p. 51-52.
 H. Asma, *Pastoor Knuij te Denekamp*, p. 53-56.
 G. van Zadelhoff, *De gezondheidszorg in Denekamp in de oorlogsjaren (slot)*, p. 57 e.v.

'n Sloopsteen, Stichting Historische Sociëteit Enschede-Lonneker, 1988, no. 14.

- L. Wijkamp, *Honder zestig jaar geleden bouw eerste bejaardencentrum*, p. 3-6.
 H. Engbers, *Grondkwestie te Lonneker*, p. 7-8.
 A.J. de Haan, *Verdwenen boerderijen in Lonneker (2)*, *De Korhaan*, p. 8-9.
 P. en G. Spee, *'Evacuatieziekenhuis St. Norbertus'*, p. 10-13.
 J.B. Slot, *Een vergeten bouwmeester*, p. 13-15.
 T. Wiegman, *De molens van de gemeenten Enschede en Lonneker, De Rietmolen of Heusink-Veldmolen*, p. 17.

'n Sloopsteen, Stichting Historische Sociëteit Enschede-Lonneker, 1988, no. 15.

- R. Hertsberg, *Muziektempel: gouden symbiose*, p. 4-6.
 J. van den Dungen, *Enschede van beklagenswaardige naar meest benijdenswaardige stad*, p. 7-10.
 R. Schabos, *Muziekcentrum de poptempel van het oosten*, p. 10-11.
 A.L. van Schelven, *Enschede: ruimtelijk en maatschappelijk veranderd*, p. 12-14.
 W.F. Schweizer, *Industriële en politieke spanningen door sociale ontspanningen overbrugd*, p. 15-16.
 T. Wiegman, *De fabrieksgebouwen van Van Heek & Co. 1859-1966*, p. 18-21.
 T. Wiegman, *De Enschedese Machinefabriek en IJzergieterij v/h Sepp & Co. 1872-1931*, p. 22-23.
 G. Spee-Kolkhuis Tanke, *Het Larinkssticht*, p. 25-27.
 H. Kolkman, *De stadsgaardens van Enschede*, p. 29-30.
 B.G. Roberts, *Het café Robers*, p. 30-31.
 A. Roding, *Brandende bommenwerper op Enschede*, p. 31-35.

Jaarboekje Stichting Heemkunde Ootmarsum, 1988

- G.F. Klaas, *De schoolstrijd, Ootmarsum vocht vijf jaren voor een R.K. Jongensschool*, p. 15-19.
 Werkgroep geschiedenis II, *Grensstenen, De grens tussen de Graafschap Bentheim en Twente*, p. 20-23.
 Werkgroep archeologie/geologie, *Archeologische vondsten*, p. 30-31.
 R. Meijer, *Fa. Meijer & Brunninkhuis Manufacturen en Koloniale Waren*, p. 35-38.
 Anoniem, *Bernardus Kardinaal Afferink*, p. 49-50.
 G.F. Klaas, *Het licht in Agelo*, p. 51-52.

Twente Genealogisch, Nederlandse Genealogische Vereniging Afdeling Twente, 1988, no. 3.

- A.F. de Jongeburcht, *Verbannen (betreft Hars Emanuel)*, p. 38-39.
 E.Th. Niers e.a., *Kwartierstaat Mr. J.L.M. Niers*, p. 42-45.
 E.G. Geerdink van der Worp, *Het kasboekje van Duivengoor*, p. 51.

Twickel Bulletin, Vereniging vrienden van Twickel, 1988, no. 2.

- Red., *Willem & Mary en Twickel*, p. 35-45.
 W.J. Bitter, *Vervolg reisverslag van de heer Bitter, Meij 7 1852*, p. 47-48.

A. Bonzet **SPECIAAL BOEKBINDERIJ**

DE OSSENBOER 44 - ENSCHEDE

tel. 053-314069

OOK UW BINDWERK IS BIJ ONS WELKOM

Wij zijn een niet te grote
binderij waar kwaliteit
en service nog
mogelijk is

*Gespecialiseerde handboekbinderij
voor particuliere- en rijksopdrachten.
Levering franco door geheel Nederland
Kleine tot grote oplagen - speciale opdrachten.*

Een Inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.

Kopij inzenden aan:

J.J.H. Meijer, Olde Meulenweg 2, 7554 RL Hengelo, tel. 074-912851

Redactie: J.J.H. Meijer, Hengelo, eindredacteur

A.J. Brunt, Delden

A. Buter, Borne

H.H. Hagens, Almelo

H.A. Kleerebezem, Borne

J. Overbeeke, Haaksbergen

M. Paskamp-van Santen, Mander

Administratie:

't Inschrien, p/a Rijksmuseum Twente

Lasondersingel 129, 7514 BP Enschede

Postrekening nr. 832196 t.n.v. de penningmeester v.d. Oudheidkamer Twente

Bank: Algemene Bank Nederland N.V., Enschede rek. nr. 59.27.45.651

Abonnementsprijs f 15,- per jaar

Losse nummers f 5,- (exclusief portokosten).

Uitgave van de Vereniging Oudheidkamer 'Twente'

Overname van de inhoud, in welke vorm dan ook, is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de redactie.